

Ida VALICENTI
(Sapienza Università di Roma)

Canonul literaturii deportărilor din România. Analiza a două opere despre deportare în timpul celui de-al Doilea Război Mondial: *20 de ani în Siberia* de Anița Nandriș-Cudla și *Noaptea* de Elie Wiesel

Abstract: (The Canon of Concentrationary Literature in Romania. Analysis of Two Works on Deportation During the Second World War: *20 de ani în Siberia* by Anița Nandriș-Cudla and *Noaptea* by Elie Wiesel) The aim of my contribution is to fill a critical and historiographical void, theorizing the canon of “concentrationary literature” in Romania, whose richness proves the two volumes examined: *20 de ani în Siberia* by Anița Nandriș-Cudla and *Noaptea* by Elie Wiesel. Both Romanians, deported during the Second World War, tell through their terrible memories the dramatic events related to deportations. Anița Nandriș-Cudla was deported to Siberia and Elie Wiesel to Auschwitz; thanks to their testimonies they offer the possibility to historically reconstruct the deportations suffered by the Romanians during the war. Both of them needed time to transform their memories of the years spent in concentration camps into literary works, recognized as masterpieces. If a literary canon is understood as the set of literary values of a community for a given historical period, and if literature has an ethical value with which future generations must face, we can try to understand if there is a possibility, through the analysis of the two texts, to outline a canon of deportation literature in Romania.

Keywords: deportation, concentrationary literature, Second World War, Elie Wiesel, Anița Nandriș-Cudla.

Rezumat: Eseul va încerca să umple un gol critic și istoriografic prin teoretizarea canonului „literaturii deportării” din România, ale cărei bogăție și valoare sunt dovedite de cele două volume luate în considerare: *20 de ani în Siberia* de Anița Nandriș-Cudla și *Noaptea* de Elie Wiesel. Cei doi români deportați în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial povestesc prin intermediul amintirilor lor teribile evenimente legate de deportări. Anița Nandriș-Cudla, născută Anița Nandriș și deportată în Siberia, și Elie Wiesel, deportat la Auschwitz, ne oferă prin mărturiile lor posibilitatea de a reconstrui istoric deportările suferite de români în timpul războiului. Amândoi au avut nevoie de timp pentru a-și transforma amintirile din anii petrecuți în lagărele de concentrare în opere literare, considerate azi capodopere. Dacă un canon literar este înțeles ca un set de valori literare ale unei comunități pentru o anumită perioadă istorică și dacă literatura are o valoare etică cu care trebuie să se confrunte generațiile viitoare, putem încerca, pornind de la analiza celor două texte, să înțelegem dacă se poate schița, contura un canon al literaturii deportărilor din România.

Cuvinte-cheie: deportări, literatură concentraționară, Al Doilea Război Mondial, Elie Wiesel, Anița Nandriș-Cudla.

1. Conceptul de canon: definiție și dezvoltare

Cuvântul care denumește conceptul de canon provine din grecescul *Kánon* (baston, model, principiu) și datează din secolul al V-lea î.Hr., când sculptorul Policletos a folosit acest termen pentru a se referi la un set de reguli și măsuri care urmau să fie aplicate în crearea de opere de artă de orice fel. Așadar, canonul este un ideal estetic, bazat pe raționalitate și rigoare (Diaconu 2014, 15).

Conceptul de canon ca ideal estetic fundamentat pe logica rațională va fi reluat și de Immanuel Kant în *Critica rațiunii pure*. În paragraful intitulat „Canonul rațiunii pure” din capitolul „Metodologia transcendențială”, Kant afirma: „Prin canon înțeleg ansamblul principiilor *a priori* de folosire corectă a unor anumite facultăți de cunoaștere în genere. Astfel, logica generală, în partea ei analitică, este un canon pentru intelect și rațiune în genere, dar numai în privința formei, căci ea face abstracție de orice conținut. Astfel, Analitica transcendențială a fost canonul *intelectului* pur, căci numai el este capabil de adevărate cunoștințe sintetice *a priori*. Acolo, însă, unde nu este posibilă o folosire corectă a unei facultăți de cunoaștere nu există un canon” (Kant, trad. Bagdasar, Moiscuc 1998, 568). Apelul nostru la studiul lui Kant este menit să întărească ideea normativității implicate de conceptul de canon.

Prin urmare, un canon literar este un ansamblu de reguli impuse de o autoritate. Autoritatea și regulile sunt cele două elemente fundamentale ale conceptului de canon¹. Pornind de la această condiție putem spune că, de fapt, canonul literar se referă în primul rând la estetică și apoi este expresia unei determinări istorice și ideologice. Deci, un canon poate așeza, într-o categorie literară, opere care prin intermediul propriilor valori determină un anumit curent într-o epocă istorică (Martin 2009, 2). Canonul este un cod prin intermediul căruia lumea literară include sau exclude o anumită operă literară sau artistică, acesta este un cod de valori prin aplicarea căruia anumite opere definesc identitatea unei comunități. Nu se realizează o grupare a scrierilor doar pe criterii estetice, ci și pe criterii etice. Pe lângă prezentarea unei realități externe este oferită și o reprezentare a unei realități interne, aceea a eului, a memoriei, a sentimentelor și a fluxului gândurilor. Este, deci, un receptacol al valorilor unei comunități dintr-o epocă istorică determinată. Astfel, canonul definește, prin *mimesis*, diverse moduri de reprezentare, o poetică colectivă a epocii, a existenței, estetica, etica, axiologia, ceea ce este sau nu este dorit și elegant, ceea ce este sau nu este politic corect (Boldea 2002, 34).

În postfața volumului *Canonul Occidental* al lui Harold Bloom, apărut în România, în 1998, Mihaela Anghelescu definește canonul literar ca pe o listă de autori considerați modele estetice de o anumită tradiție care devin interlocutor și unitate de măsură pentru autorii noi (Petraș 2008, 12).

Nicolae Manolescu afirmă despre canon: „Încet, încet, revine la suprafață discuția despre canonul literar, abandonată în deceniul din urmă, după emergența ei imediat după 1989. Abandonul se explică prin imposibilitatea formulării unor concluzii clare într-un moment istoric în care schimbările de natură politică, economică și socială s-au dovedit a nu avea drept consecință și o iminentă schimbare a canonului. Niciodată, de altfel, canonul n-a părut a fi impresionat direct de politic. Generația mea a fost contemporană cu două revoluții, în 1947 și în 1989. Regimul comunist, instalat confortabil ca urmare a abdicării silite a Regelui Mihai, a încercat să determine și abdicarea canonului. După un deceniu și jumătate s-a putut constata eșecul realismului-socialist, care impunea nu numai o nouă literatură, ci și reevaluarea întregii istorii a literaturii din punct de vedere ideologic și estetic, așadar un nou canon” (Manolescu 2013, 1).

Pornind de la considerațiile lui Manolescu, obiectivul contribuției noastre este acela de a identifica, în caz că există, un canon al memoriei deportărilor din România în

1. În *Dicționarul de neologisme* (1978) canonul este definit astfel: „regula care face parte dintr-un ansamblu de norme artistice obligatorii într-o anumită epocă: regula rigidă, obligatorie” (Gogea 2015, 1).

timpul celui de-Al Doilea Război Mondial pornind de la analiza a două opere, *Noaptea* de Elie Wiesel și *20 de ani în Siberia* de Anița Nandriș-Cudla, considerate capodopere², care au o foarte mare valoare literară pe lângă cea documentară și care reprezintă o mărturie autentică a acelei perioade istorice. Acestea reprezintă literatura de deportare într-un tipar care se repetă urmând teme estetice și etice, lingvistice și de conținut, creând un model cu care alte opere pot fi confruntate. Firul conducător este constituit de memorie, de fluxul gândirii care, prin amintire, devine mărturie istorică.

2. Cele două romane. Un posibil canon al memoriei

Din punct de vedere estetic, cele două opere au drept caracteristică amintirea elaborată după ce au fost acceptate suferința suportată și norocul supraviețuirii. Literatura este un mod de a difuza, de a nu uita, de a depune mărturie, de a face cunoscut, de a duce mai departe. Amintirile sunt clare, autentice, pline de particular (de elemente specifice), textualizarea lor este o mașină a timpului care ne poartă în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, sub ocupația străină a României și la suferința suportată de românii de orice etnie, evreii din Transilvania, românii din Bucovina, fără deosebire. Ambii autori ai textelor amintite sunt cetățeni ai României, deportați fără să aibă vreo vină.

Romanul lui Wiesel, *Noaptea*, este împărțit în opt capitole fără titlu, tocmai pentru a gestiona mai bine amintirea așa cum e ea, fluidă, rapidă. În schimb, *20 de ani în Siberia* este o unică povestire, continuă, un flux fără întreruperi. Dar amândouă se caracterizează printr-un parcurs cronologic bine definit. Ambele opere pornesc de la amintirile lor din copilărie. Sunt, însă, două copilării diverse: Elie Wiesel se naște în 1928, la Sighet, în regiunea Transilvania, fiu al lui Sarah Feig și al lui Shlomo Wiesel, negustori, care îi transmit interesul pentru literatură și Torah: „Împlinisem doisprezece ani și eram foarte credincios. În timpul zilei studiam Talmudul, iar la lăsarea serii, mergeam la sinagogă ca să jelesc distrugerea templului. Într-o bună zi, l-am rugat pe tata să-mi găsească un profesor care să mă îndrume în tainele Cabalei. Ești prea tânăr pentru asta. Maimonide spunea că doar la treizeci de ani ai dreptul să te avâți pe calea plină de primejdii a misticii. Înainte de asta trebuie să studiezi lucrurile fundamentale pe care poți să le înțelegi la vârsta ta. Tata era un om educat, mai degrabă rece din fire. Nu-și arăta sentimentele nici măcar în familie. Mai mult îl interesau străinii decât ai lui. Era deosebit de stimat de comunitatea evreiască din Sighet. Tot timpul oamenii veneau să-i ceară părerea în privința problemelor comunității, și chiar referitor la problemele lor personale. În familia noastră eram patru frați. Hilda era fata cea mai mare. Bea era a doua soră; eu eram al treilea și singurul băiat; iar Jidith, mezina familiei. Părinții mei aveau o prăvălie în care îi ajutau la treabă Hilda și Bea. Cât despre mine, locul meu era la școală, așa spuneau ei” (Wiesel 2005, 9-10).

Anița Nandriș se naște în 1904, la Mahala, în regiunea Bucovina, din părinți țărani. Ambele copilării sunt fericite, senine. Wiesel se dedică studiului și începe să se

2. Anița Nandriș, țărancă din Bucovina, a câștigat pentru scrierea ei, în 1991, premiul Lucian Blaga al Academiei Române, în timp ce Elie Wiesel, scriitor, se stabilește în America și va primi Premiul Nobel pentru pace în 1982, pentru această mărturie a sa. Supraviețuirea lor a căpătat un sens, cuvintele lor au făcut literatură, și citându-l pe Andrea Bianco, supraviețuitor al Shoah, „aceasta are rădăcini profunde în sufletul uman și, deci, nu poate fi o pasiune efemeră și caducă, ci este destinată să dea rod, oferind fructe tot mai frumoase” (Bianco 1946).

apropie de Cabala, în timp ce Anița se ocupă de pământ și de gospodărie. Povestea ei începe astfel: „Prin câte poate trece o ființă omniască fără să-și dea siama³... Eu m-am născut în anul 1904, în Mahala, județul Cernăuți⁴. Am fost șapte frați, șase băieți și eu, o fată. Părinții au fost țărani, adică gospodari, cum era timpul pe atunci. Aviau pământul lor, țineau vite, cai, oi, porci. Să plătia un bir la stat, după cât pământ avia omul. Cu asta s-au ocupat părinții. Copiii, dacă au crescut, au mers la școli mai departe. În anul 1914 s-au început războiul mondial” (Nandriș-Cudla 2010, 27).

România a intrat în război la 16 august 1916, alături de Antantă, cu scopul de a recăștiga teritoriile populate de români. România a fost la începutul secolului al XX-lea într-o situație etnografică foarte specială: aproximativ 7.000.000 de români trăiau în vechiul Regat, alcătuit din cele două regiuni istorice (Valahia și Moldova); 4.500.000 în Transilvania, Banat, Bucovina (din Imperiul Austro-Ungar) și aproximativ 2.000.000 în Basarabia, deci doar puțin mai mult de jumătate au trăit în interiorul granițelor României (Lupu 1919, 15). În urma Conferinței de la Versailles, România reușește să atingă acest obiectiv al unirii românilor în interiorul unui singur stat, iar la 1 decembrie 1918 s-a născut „România Mare”. Transilvania și Bucovina vor fi cedate României în urma Tratatului de la Trianon din 1918, după aproape un secol și jumătate de ocupație austro-ungară. Anița își amintește de acest moment astfel: „Prin anul 1918 s-a terminat războiul. Bucovina noastră a ocupat-o România. [...] Când s-a terminat războiul, eu aviam patrusprezece ani” (Nandriș-Cudla 2010, 42).

Însă, imediat spațiul mioritic va fi zguduit de evenimentele celui de-Al Doilea Război Mondial. Prin Dictatul de la Viena din 1940, România pierde o parte din Transilvania în favoarea Ungariei. La 6 mai 1944, autoritățile din Ungaria au autorizat armata germană să treacă la deportarea evreilor din Sighet la Auschwitz-Birkenau. Elie

3. Limba folosită de Anița Nandriș e bogată în regionalisme lexicale și gramaticale. Autoarea povestește că, după război, mama ei a fost bătută de niște hoți ruși, după care a trebuit să rămână imobilizată la pat, ceea ce a schimbat destinul Aniței, pentru că din cauza bolii mamei nu și-a mai putut continua studiile: „Mergiau câțiva pași până aproape de poartă și iarăși să smuciau înapoi de îi aducia până aproape de grajd, căci erau cai foarte buni și frumoși. Au muncit așa poate un cias sau mai bine. Noroc că mama nu le spunea cu rău, numa îi ruga frumos să aștepte să le deie un om să miargă. Dar lor, din contră, asta nu le trebuia. Și deodată au grăit unu ceva pe limba lor cătră ceilalți și deodată au rădicat aceia biciurile asupra mamei. Ei aviau niște biciuri împlitite de piele și la capătu biciului trei viță și la capătu celor trei viță făcute trei măgălii vânoasă ca piatra, de mărimea a trei nuci. Și cu biciurile estia au început s-o bată pe mama. Noi copiii ne uitam pe feriastră de cum a ieșit mama afară și când am văzut că o bat pe mama noi am ieșit toți afară desculți, desbrăcați cum ne aflam și am început să răcnim. In timpu ista, ei au scos caii din ogradă și s-au dus. Noi am luat-o pe mama de jos și am adus-o în casă. Răcită, spărietă și cu mari dureri, am pus-o pe pat. [...] Dacă mama s-a îmbolnăvit și nu mai putea îmbla, a rămas toată sarcina pe mine. Pe mama de îngrijit, mâncare de făcut, pâne de copt, căci pe atunci nu să cumpăra pâne gata așa ca acuma, de spălat, adică tot rându gospodăriei. Prin anu 1918 s-a terminat războiul. Bucovina noastră a ocupat-o România. [...] Eu cu fratele Floria am rămas pe lângă gospodărie. Ni-a întârziat războiul și nu am mai putut să urmăm școala” (Nandriș-Cudla 2010, 41-42). Chiar dacă limba folosită de Anița aparține unui anumit registru de limbă, scrierea sa deține o mare valoare literară și documentară, după cum afirmă Monica Lovinescu în postfață: „Lipsa de cultură o ferește pe autoare de clișeele ce abundă în textele semidoctilor și le fac greu suportabile: ea povestește cum respiră, cu cuvinte reîmprospătate de roua inocenței. O literatură aurorală, cu o limbă bogată în toate nuanțele concretului și care – insistăm asupra acestui lucru, infinit de rar – își poate îngădui, datorită naivității ei, să exprime sentimente de atâta vreme evitate de literatura cultă: iubirea de părinți, de copii, de locul pe care Dumnezeu ți l-a hărăzit pe acest pământ. O limbă neparazitată de cunoaștere, o limbă de dinainte de pomul binelui și răului. De fapt, paradiziacă.” (Lovinescu în Id., 262-263).

4. Din 1991, satul Mahala și întreaga regiune Cernăuți fac parte din Ucraina independentă.

Wiesel își amintește: „Și-apoi, într-o zi, evreii străinii au fost deportați din Sighet. Iar Moșe Țârcovnicul era și el un străin. Înghesuiți în vagoane de vite de jandarmi unguri, evreii plângeau amar. Pe peron plâneau și noi. Trenul a dispărut în zare; în urmă nu rămăsese decât un fum gros și murdar. Am auzit, în spatele meu, un evreu suspinând. La ce ne putem aștepta? E război. Cei deportați au fost repede uitați. La câteva zile după ce plecaseră, a umblat zvonul că ar fi ajuns în Galiția, că își găsiseră acolo de lucru și erau chiar mulțumiți de soarta lor” (Wiesel 2005, 12). Și continuă să spună: „Apoi a urmat ghetoul. La Sighet s-au înființat două ghetouri. Unul mare, în centrul orașului, care se întindea pe patru străzi, și un altul, mai mic, pe mai multe ulicioare de la periferia orașului” (Id., 17-18).

În 28 iunie 1940, în urma Pactului Molotov-Ribbentrop dintre Stalin și Hitler, nordul Bucovinei și provincia Herța împreună cu Basarabia vor trece sub ocupația armatei sovietice: „Prin luna iunie, tot în anul acela, pe la sfârșitul lunii, s-au retras românii de pe teritoriul Basarabiei și a Bucovinei. Organizațiile și lumia cea mai învățată au știut mai din timp de lucru ista, dară cu vro două sau trei zile înainte a știut toată lumia. S-a făcut o zarvă, o răscoală în sat, de nu știa lumea de care să se prindă. Armată nu era în sat, decât posturile de jandarmi. Au luat jandarmii o căruță, au tras-o în prag la primărie, au încărcat toate documentele, arhiva, tot ce era mai principal. Ce nu a dovedit să încarce pe căruță, au scos afară și au dat foc. [...] Eu aviam atâta de mare frică de moscali! Încă din timpul războiului care s-a început în anu 1914 s-a vârit atâta de mare frică în mine, căci acuma, când am văzut că vin a doilia oară, cu nu mai aviam inimă în mine. Fratele care trăia în gospodăria părintească tot nu era de acord să rămâie sub ocupația moscalilor” (Nandriș-Cudla 2010, 63-64).

În 13 iunie 1941, în urma încercării unor tineri din Mahala de a fugi către frontiera cu statul român, sovieticii au decis deportarea suspectilor susținători ai fugii. Anița își amintește: „Cam pe la jumătatea lunii ianuarie 1941, s-a strâns tineretu, flăcăii și bărbații, tineri însurați, poate peste o sută de persoane, și au plecat într-o noapte pe valea Prutului. A trecut granița în România printr-un sălișor care se chema Lunca [...]. Cam pe la începutul lunii februarie, tot în anu 1941, s-a format a doilea transport de lume. Tineret, bărbați, flăcăi, fete și neveste tinere, mult mai mulți decât rându dintâi. S-au pornit iarăși să triacă granița în România, dară de data asta nu li-a mârș. Au fost trădați. S-a găsit cineva și i-a vândut. Numai ce au eșit din sat și a fost miliția anunțată. Au sunat îndată la graniță și acolo îi aștepta de acuma. Totuși au dat năvală și a trecut o mică parte, dar cei mai mulți au fost cosiți cu mitraliera și au rămas morți și răniți. O parte au fost prinși și luați la închisoare. Dintr-asta au început năcazurile. După un timp scurt, a venit miliția în sat și au început să facă cercetări” (Id., 74-75).

Destinele românilor din Transilvania și Bucovina s-au confruntat cu teribila experiență a deportării. Momentul de dinaintea tragediei deportării către lagărul de concentrare se caracterizează prin neîncredere, șoc, neputință și frustrare. Imaginea care domină paginile este aceea a caselor goale cu uși și ferestre deschise care dau în gol. Spune Wiesel: „Fiecare își ducea lucrurile în spate. În ochii fiecăruia se vedea suferința înecată în lacrimi. Încet, greoi, convoiul se îndreptă spre poarta ghetoului. [...] Plecau învinși, târându-și viața, părăsindu-și casele, anii copilăriei lor, umili ca niște câini bătuți de stăpân. [...] Strada părea o piață părăsită. Găseai acolo orice: geamantane, portofele, valize, cuțițe, farfurii, bancnote, acte, portrete îngalbenite. Toate acele lucruri pe care oamenii, o clipă, se

gândiseră să ia cu ei, și până la urmă le lăseseră acolo. Peste tot încăperile erau deschise. Ușile și ferestrele căscate se deschideau către gol.” (Wiesel 2005, 23-24).

Când scrie, Anița re trăiește cu aceeași durere și groază ceea ce s-a întâmplat în acele zile, totul reînvie cu ajutorul cuvintelor așternute de ea: „Peste scurt timp au început să se miște mașinile și călăreții milițieni care stau înaintea primăriei. Ei aviau listele gata făcute pentru lumia care aviau de ridicat. Au mai luat din primărie câte un om ca să-i conducă, căci satul e destul de mare și sunt uliți încalcite. Peste scurt timp, ce s-a început în sat, nici nu mai pot să povestesc. Au trecut vro 26 de ani de atunci și acuma sunt cu condeiu în mână să pun aceste cuvinte pe hârtie. Mi să urcă păru în sus și îmi mărg furnici prin tot trupu când îmi amintesc de momentele acelia. [...] O mare groază și frică a fost noaptea aceia. [...] La casăle care au rămas goale, au pus câte un păzitor, ca să nu se împrăștie, că au rămas vite, porci, oi, gobăi felurite, găște, rațe, curcani. Afară de aiestea, rându gospodăriei, căruță, plug, grapă, sicicarne, morișcă, în fine cit a muncit fiecare să lase în câteva minute” (Nandriș-Cudla 2010, 77-78).

Totul era al tuturor, nu mai aparținea nimic nimănui, oamenii erau absenți, șirurile se formau către trenul morții, desprinderea de cei dragi era iminentă. Elie și tatăl său sunt despărțiți de mamă și de cele trei surori, Hilda, Bea și Țiporă „cu părul blond bine pieptănat, ducând pe braț o hainuță roșie, o fetiță de șapte ani. Bocceaua din spatele ei era prea grea pentru ea. Strângea din dinți. Știa deja că era zadarnic să se plângă. Jandarmii loveau în stânga și-n dreapta cu bastoanele” (Wiesel 2005, 26).

Anița, împreună cu cei trei fii ai săi, este nevoită să își lase mama bolnavă într-un pat, singură: „Când au văzut că am început să o îmbrac și pe mama, atunci ei mă întriabă de ce o îmbrac eu și nu să îmbracă ea singură. Eu li-am spus că ea e bolnavă și nu poate să se îmbrace. Ei au început mai cu răul la mine, ce bolnavă, că la trup, la față nu arată slabă. Eu am început mai tare să plâng și le spun, iacă, așa-i bolnavă, nu poate singură să se stăpânească [...] lasă, nu o mai îmbrăca, ea rămâne. Imbrăcați-vă voi și plecăm. [...] Adinioară mă zbuciumam ce am să fac cu ea la drum, că i-a fi sărmana ei tare greu, dar acuma mi-i și mai greu în suflet și inimă cum să o las eu pe mama mea scumpă, bolnavă, fără nime lângă dânsa. Ea nu să poate sărmana stăpâni singură, nu poate să facă un pas să-și ia o lingură de apă singură. Dar dușmanii nu m-au lăsat mult să mă gândesc. M-a prins unu de spate și m-a repezit spre ușe să ies mai repede” (Nandriș-Cudla 2010, 82). După ce a ajuns la vagoanele de tren, a fost silită să se despartă și de soțul ei Chirică Cudlă. „Am ajuns la gară, la Sadagura. Acolo ni-a dat jos. Sta un șir mare cu vagoane, de cele de cărat vite, pline cu lume. A deschis un vagon de acelia, în care era destulă lume, și m-a ticsit și pe mine acolo cu copiii. În urma mea a trântit ușa și a închis-o. Eu am început să strig, să răcnesc, să nu închidă, că încă trebuie să vie și bărbatul meu” (Id., 84). Despărțirea a fost definitivă.

Vagoanele de vite supraîncărcate cu oameni, căldura – în ambele cazuri era sfârșitul primăverii – lipsa aerului, aglomerația, și nebunia oamenilor sunt elemente care fac parte din poveștile amândurora. Elie Wiesel povestește episodul doamnei Schächter, care urla înnebunită ca să aibă cineva grijă de foc. Ca să tacă a trebuit să fie bătută. „Doamna Schächter își pierduse mințile [...] Foc! Văd un foc! Văd un foc! A fost o clipă de panică [...] Nu ne-am revenit mult timp după șocul acestei trezirii cumplite. Tremuram de spaimă [...]. Nefiind în stare să ne potolim angoasa, am încercat să ne alinăm singuri: a înnebunit, biata de ea... Cineva i-a pus o cârpă udă pe frunte,

încercând s-o liniștească. Dar țipetele femeii nu s-au oprit [...]. O lovire de mai multe ori în cap, tare – ar fi putut s-o ucidă. Băiețelul stătea agățat de ea. Nu țipa și n-a mai scos o vorbă. Nici măcar nu mai plângea” (Wiesel 2005, 32-33). Odată ce au redus-o pe ea la tăcere, au văzut din vagon focul negru care le va înghiți pe mama lui Elie și pe surioara de numai șapte ani cu bucle de aur, Tiporà.

Anița povestește despre oameni înnebuniți care cântau. Își smulgeau părul și urlau. Oameni morți aruncați din vagoane, aproape o ușurare pentru ceilalți ca să poată respira mai bine: „Pe altu îl scotia mort și rămânia pe pironu gării. Ce facia pe urmă cu el, noi nu știm. La altă gară vedeai că îl scotia pe unu eșit din minte. Răcniă, cânta, săria, așa ca omul stricat de cap.” (Nandriș-Cudla 2010, 87).

Trenul reprezintă metamorfoza minții umane. Totul plutea într-o ceață care se transfera nu doar asupra oamenilor, ci și asupra simțurilor lor. Instinctul de conservare, autoapărarea, amorul propriu, toate dispăruseră. Păreau suflete blestemate bântuind o lume a nimicului. Suflete condamnate să străbată spații până la capătul lumii. Ajunși în lagăr, începe calvarul listelor. Lista din dreapta și lista din stânga, un singur pas către viață, un singur pas către moarte. Erau ca niște copaci uscați în inima deșertului. Wiesel își amintește bagheta doctorului Mengele, tipicul ofițer SS-ist, baghetă care se mișca neîncetat, o dată la dreapta, o dată la stânga. „Bagheta se mișca fără încetare, când la dreapta, când la stânga. M-am trezit în fața lui [...]. Bagheta s-a mișcat spre stânga. Am făcut o jumătate de pas înainte. Voiam să văd mai întâi unde-l trimiteau pe tata. Dacă ar fi luat-o la dreapta, m-aș fi dus după el. Bagheta indică spre stânga și în cazul lui. Mi-am simțit inima ca ușurată de o povară” (Wiesel 2005, 38-39).

Și Anița își amintește lista de care depindea rația de mâncare. Cine era pe lista muncitorilor avea dreptul la 700 grame de pâine, cine intra pe lista celor care nu puteau munci (bătrâni, copii, bolnavi) avea dreptul la doar 300 grame de pâine: „A doua zi, a început să ne împărțiască la lucru. Ni-au scris pe o listă, fiecare familie câți sunt în familie lucrători și câți jivent, adică batrâni și copii care nu putiau lucra. Au făcut o listă și au dat-o la magazin, ca să ne putem cumpăra pâne. Aviam dreptul de cumpărat, pentru un lucrator șiapte sute de grame de pâne, iar pentru un jivent, un bătrân sau copil, 300 de grame de pâine. Dar la pâne, nimic altceva decât apă.” (Nandriș-Cudla 2010, 88-89).

Foamea ucidea, îmbolnăvea corpul și spiritul. Anița spune asta: „La început a mers oliacă, dar nu pria mult. A început lumia să se îmbolnăvească, a început lumia să moară. Cu părere de rău și cu rușine, dar să spun drept ceea ce a fost. Ni-au umplut păduchii, că nu te mai puteai descurca. A dat o dizinterie între lume că îi trecia sânge două, trei zile și să prăvăliau și gata muriau. Doctorii nu erau, medicamente la fel. Vedeai cu ochii cum te sfârșești, dar nu aviai ce face” (Id., 106).

Rația de supă era cea care asigura supraviețuirea la Auschwitz. Ca să obțină rația de pâine pentru ea și pentru fiii săi, Anița reușea să reziste la toate. Făcea asta pentru ea și pentru cei trei fii, dragostea pentru ei a ajutat-o să treacă peste orice greutate. Așa scrie în prefața primei ediții din 1991, nepotul său, Gheorghe Nandriș: „În această sălbăticie a Siberiei a luptat pentru supraviețuire 20 de ani. Această extraordinară mamă și-a ocrotit copiii cu prețul vieții dovedind o putere de sacrificiu și o rezistență morală de excepție. Renunță la propria hrană în favoarea copiilor, străbate zeci de kilometri prin tundră cu groaza în suflet, în căutarea unor fructe cu care să-și salveze copiii de

scorbut, învață să conducă sania cu câini și să facă din părul lor îmbrăcăminte pentru copii” (Nandriș-Cudla 1991, 5).

În același mod, Elie muncea din greu în lagăr ca să asigure pentru el și pentru tatăl lui puținul necesar suficient pentru a rămâne împreună, ca să nu moară. Pâinea, supa erau totul în viața lor. Ajunseseră să fie doar niște trupuri sau poate chiar mai puțin: niște burți flămânde de umplut. De altfel, doar burta simțea trecerea timpului. „Ne amortiseră simțurile, totul se petrecea ca într-un fel de ceață. Nu mai puteam să ne agățăm de nimic. Instinctul de conservare, de autoapărare, mândria – toate dispăruseră. Într-un ultim moment de luciditate, mi s-a părut că eram niște suflete blestemate rătăcind prin limburi, între două lumi, suflete condamnate să rătăcească în spațiu până la sfârșitul timpurilor, căutând-și mântuirea, uitarea, – fără speranța că le vor mai afla. [...] I-am aruncat o privire tatei. Cum se schimbaseră! Ochii se întunecaseră. Aș fi vrut să-i vorbesc, dar nu mi-am găsit cuvintele” (Wiesel 2005, 43-44).

Nu aveau timp să se obișnuiască într-un loc că imediat erau mutați în altul. Wiesel a fost dus de la Birkenau la Auschwitz, de la Auschwitz la Buna, de la Buna la Gleiwitz, de aici la Buchenwald, unde va fi salvat la sosirea americanilor. Anița a fost transferată din satul Bolșiareca din Siberia la Nadîm în tundră și, apoi, la Șuga lângă Marea Obi. În tundră i-a chinuit o foame teribilă, Anița însăși s-a îmbolnăvit de două ori, o dată de dizenterie, o altă dată de tifos. „Cum am intrat în spital, am văzut că e rău cu mine. Nu zicam nimic din gură, numai în gând mă rugam la Dumnezeu să se îndure de mine, să mă lase între copii, să nu rămâie copiii așa străini, fără tată, fără mamă, în pustiurile celia. Așa de amărâtă și cu gândul ista m-a dovedit timpiratura și mai mult nu am știut nimic două săptămâni. Înainte de a mă trezi, parcă mi-a spus cineva: tu vrei așa de tare să te duci la copii. Noi te lăsăm, ia-ți trupul și du-te. Parcă trupul îmi era despărțit de mine. Atunci eu mă gândesc: când mi-a zis, ia-ți trupul și du-te, da cum am să-l cunosc eu care trup e al meu, căci erau mai multe trupuri și toate erau la fel. Și parcă îndată mi-a dat în minte că ușor pot să-l cunosc care e al meu, căci în acești ani cât am trăit la «sever», din pricina că am lucrat greu sau din frig, mi-a eșit la mâna stângă o gotcă. Era acuma cât un ou de găină de mare. Și în momentul ista, când mi-a spus că dacă plâng și îmi pare rău așa tare după copii să-mi iau trupul și să mă întorc la ei, eu cu bucurie că mi-a dat în gând cum să-mi cunosc trupul și să mă întorc la copii, m-am trezit și am văzut că mă aflu în spital. Tare mult timp nu mi-a eșit visul acesta din minte. Am mai stat încă vro patru săptămâni în spital. Eram atât de slăbită că nu mă putiam ținea pe picioare deloc.” (Nandriș-Cudla 2010, 143). Și aproape că a ajuns să plângă după Siberia. „Nu era sate cu lume, măcar cât de departe, să poți merge să găsești ceva de-a mâncării, cum mergeam când eram în Siberia. Aici nu era alta nimic, decât pădure și apă”. (Id., 105).

Tot astfel relatează Elie Wiesel, când a ajuns la Auschwitz și a văzut „o poartă de fier, având deasupra o inscripție *Munca înseamnă libertate*. Auschwitz. Prima impresie a fost că era mai bine decât la Birkenau” (Wiesel 2005, 48). Se dezvoltă un simț al obișnuinței, al adaptării fără a pierde, însă, capacitatea de a discerne între mai rău și mai puțin rău, între mai rău și cel mai rău.

Foamea, mutările, condițiile de viață i-au făcut pe deportați să înfrunte boala, durerea, să își facă socotelile cu moartea și cu Dumnezeu. „Gândul de a muri, de a înceta să exist începea să mă fascineze. Să nu mai exist. Să nu mai simt nimic, nici oboseala,

nici frigul, nimic. Să ies din rând, să mă las să alunec spre marginea drumului...” (Id., 95). Le-a intrat în suflet un miros de cadavru care a rămas cu ei pentru toată viața. Ideea morții îi învăluia până la sufocare, dar, în același timp, tot ea le aducea salvarea. Ce minune să nu mai simtă durerea, frigul, foamea, oboseala. Singura rațiune de a nu se lăsa în brațele salvatoare ale morții era, pentru Anița, prezența fiilor, iar pentru Elie, prezența tatălui. „Faptul că tata era încă acolo a fost singurul lucru care m-a împiedicat să cedez. Alerga lângă mine, cu răsuflarea tăiată, la capătul puterilor, aproape să se prăbușească, nu aveam dreptul să mă las să mor. Ce s-ar fi ales de el dacă eu n-aș mai fi fost? Eram singurul lui sprijin” (Id., 95-96).

Dar Dumnezeu unde era? Atât Anița, cât și Elie îl invocau adesea: „Dumnezeule, unde ești, unde te-ai ascuns?” Anița îl invocă, cere dreptate când este închisă pentru două luni doar pentru că bolnavă de tifos nu s-a dus la muncă. S-a rugat pentru fiii ei. „Am fost rămas numai schiletul, cum vediam odată prin cărți. Ne uitam unu la altu și gândiam, aice e sfârșitu nostru. Totuși nu pierdiam nădejdia în Dumnezeu. Ne rugam cu toții la Dumnezeu să ne dăruiască putere și să ne ajute cu puteria lui, să putem birui toate greutățile ce stau împotriva noastră și să putem eși din prăpastia ceia, să nu ne rămâie ciolanile prin pustiurile celia așa îndepărtate.” (Nandriș-Cudla 2010, 109).

Flăcările cuptorului crematoriului au înghițit pentru totdeauna credința lui Elie, nu se îndoia de existența lui Dumnezeu, ci de dreptatea sa absolută, care mai era măreția lui în fața acelei slăbiciuni și descompuneri, în fața trupurilor infirme și a spiritelor bolnave. „Vara se apropie de sfârșit. Anul evreiesc se încheia. În ajunul sărbătorii de Roș Hoșana, ultima zi a acestui an blestemat, tot lagărul era însuflețit de încordarea care domnea în sufletele tuturor. În ciuda a tot ce se petrecuse, această zi era diferită de toate celelalte. Ultima zi a anului. Cuvântul *ultima* suna foarte ciudat. Dacă era într-adevăr ultima zi? [...] Se lăsa noaptea. Din fiecare clădire veneau mereu alți și alți deținuți, dintr-o dată pregătiți să învingă timpul și spațiul, să le spună voinței lor. «Ce ești tu, Doamne» mi-am spus în sinea mea cu mânie, «în fața acestei mulțimi chinuite, care vine să-și strige în auzul Tău credința, mânia, revolta? Ce înseamnă măreția Ta, Stăpâne al lumii, față în față cu toată această slăbiciune, descompunere, putreziciune? De ce continui să le tulburi sufletele bolnave, trupurile schiloade?» (Wiesel 2005, 74).

Elie este evreu, Anița este ortodoxă, dar l-au căutat pe același Dumnezeu. Elie este un evreu instruit și cu bună stare, crede în Dumnezeu, studiază Torah și vrea să se apropie de Cabala pentru a pătrunde în adevărul misticiei ebraice. Anița are doar trei clase, a trebuit să renunțe la studii pentru a-și îngriji mama, imobilizată la pat după ce a suferit un linșaj din partea rușilor în timpul ocupației localității Mahala, de-a lungul Primului Război Mondial. Era legată prin credință de comunitatea căreia îi aparținea, cea ortodoxă, credea în Dumnezeu, îl invoca și se ruga la el în sinea ei. Nu mai existau bogați, oficiali, personalități, religii, ci doar condamnați la aceeași pedeapsă și fără să existe vreun motiv. Doar un sentiment de gol în adâncul inimii.

Atât Anița Nandriș, cât și Wiesel au reușit să supraviețuiască ororilor provocate de deportările din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, suferite de cetățenii români. Iar supraviețuirea lor este istorie, amintirile lor sunt literatură, un cod, o axiomă cu care să trăim mai departe și în funcție de care să ne reglăm existența ca oameni.

3. Valoarea literară a memoriei deportării.

Conceptul de canon este o construcție culturală, virtuală, chiar dacă de mare impact asupra ideii de literatură și asupra longevității și eficacității în interiorul sistemului culturii umane. Canonul este un instrument prin care pot fi rânduite paginile acestor autori care, cu istoriile lor, au un loc important în activitatea editorială de prestigiu național și, de asemenea, în activitatea educativ-didactică. „Memoria literaturii (fie ficțională sau non-ficțională) este *oglanda* dublă, în care literatura se contemplă, se multiplică ca un ecou subversiv sau ludic, propunând implicit o reflecție asupra ideii de mobilitate în timp și spațiu prin jocurile textuale ale referențialității, în egală măsură trimitere a literaturii la ea însăși ca și la realul din care pornesc rădăcinile și asupra căruia revine ca memorie. [...] Memoria literaturii desfășoară în canonul postmodern strategii de reluare, trimitere, rescriere, punând în valoare capacitatea ei de a se constitui ca sumă sau ca bibliotecă, pentru care poetica scriiturii este inseparabilă de hermeneutică” (Milea 2006, 197).

Toate societățile comuniste au trebuit să facă față dilemei confruntării, chiar și aceleia literare, cu propriul trecut. În legătură cu aceasta, Manolescu precizează: „Euforia postdecembristă ne-a făcut și ea să credem că, o dată cu societatea, se va schimba și canonul. Nu s-a întâmplat însă nimic. Motivul nu e deloc misterios. Era nevoie să apară o literatură cu adevărat nouă pentru ca lectura întregii literaturi să se schimbe, cu alte cuvinte, ca să devină eficientă o selecție diferită. O literatură cu adevărat nouă este necesarmente opera unei generații cu adevărat noi, capabilă să-și impună felul ei cu adevărat nou de a citi întreaga literatură” (Manolescu 2013, 1).

Istoriografia literară din România pare să se găsească într-o complexă fază de tranziție, mai ales de generație, cu dorința de încerca cu orice preț să se confrunte cu probleme oarecum urgente, prin intermediul unor reflecții critice asupra surselor și temelor de cercetare care ar trebui să fie puse în aplicare (Bucur 2010, 225).

Există un canon al literaturii Holocaustului, dar nu există un canon pentru literatura deportaților, care nu sunt numai evrei și care nu au fost doar victime ale lui Hitler. Au fost deportări din România în Polonia, în Siberia, în Transnistria. Decidenții deportărilor au fost și unguri, și nemți, și ruși, și români. Hotărât să mențină suveranitatea teritorială a României cucerită prin Tratatul de la Versailles în 1918, Ion Antonescu s-a aliat cu Axa, ajungând principalul aliat est-european al Germaniei naziste. În octombrie 1941, începe campania de expulzare a 150.000 de evrei către Transnistria, teritoriu la est de fluviul Nistru, la acea vreme sub administrație românească. Purificarea etnică a devenit pentru legionarii lui Horia Sima un obiectiv primordial. Potrivit Comisiei Holocaustului pentru România, instituită în 2003 de către Elie Wiesel, sub responsabilitate română au fost uciși aproape 300000 de evrei, 11000 de țigani (romi), cea mai mare parte a lor în lagărele de concentrare din Transnistria⁵, unde autoritățile românești au instituit lagăre de muncă și lagăre de exterminare. Amintim printre acestea, lagărele de la Berezovka, de la Akmechetka, de la Domanevka, de la Bogdanovka. Nu trebuie uitate nici acestea, trebuie să rămână vii în amintire și vii pentru a fi studiate și înțelese pentru a nu se mai repeta vreodată.⁶

5. A se vedea și în ancheta realizată de Institutul Național al Holocaustului în România, în secția *Victime*, disponibilă și online: <http://www.inshr-ew.ro/ro/holocaustul-din-romania/victime.html>.

6. O altă mărturie găsim și în romanul lui Norman Manea, *Întoarcerea huliganului*. Manea și familia

Printre cele mai recente încercări de canonizare, se detașează „canonul occidental” propus de Harold Bloom în 1994, care conține lista cărților ce trebuie neapărat cunoscute. Iar, în sens personal, reprezintă o tentativă de a salva de la uitare lecturile cele mai importante ale unei întregi existențe. Cu alte cuvinte, este vorba de o listă a acelor opere literare pe care, citându-l pe Bloom, „lumea nu este dispusă să lase să moară” dar și de o alegere a textelor aflate în competiție pentru supraviețuire, un tip de raft ipotetic de pe care nu pot lipsi opere de documentare ca acestea analizate, care vorbesc despre mărturiile ale istoriei unui popor, istorie pe care o povestesc (Bloom 1998, 413).

Rămâne deschisă problema unei posibile determinări și a unui canon în care să își afle locul opere care nu se referă doar la Holocaust. În actuala situație politică și socială, poate că nu e vorba doar de o identificare în mod kafkian a unui canon minor, ci mai degrabă de a reface, cum procedează Benjamin, de a propune o listă de lecturi fundamentale într-o stare de urgență a memoriei istorice. Un canon care să fie o „memoriotecă” sau o „sentimentotecă” colectivă. Literatura, încă de la începutul perioadei moderne, a aparținut națiunii; pentru a o defini se caută o graniță geografică, o cultură care să dea nume și substanță expresiilor sale, chiar dacă disparate (LaCapra 2004).

Astfel, prin intermediul acestor două opere literare prinde viață, într-o atmosferă deja densă de premoniții, un canon literar și istoric, o epopee în adevăratul înțeles al cuvântului în care, alături de personaje, putem asista la destinele lor, putem participa la războaie, călătorii, nenorociri, de fapt, vieți care se petrec și se săvârșesc până la capătul lor. Este urmărită pas cu pas, cu salturi în timp și în spațiu întreaga istorie a deportărilor din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial. În fond, memoriile lor redau o parte din destinul uman al poporului român. Scrierile de acest gen sunt o modalitate prin care se încheie conturile cu propriul trecut, o modalitate pentru a cristaliza valoarea memoriei.

sa trăiesc la Burdujeni, un sat de lângă Suceava, care rămâne în urma Pactului Molotov-Ribbentrop în interiorul statului român. În 1940, Antonescu proclamase Statul-Național-Legionar. „Ordonanța din dimineața de 9 octombrie 1941 cerea ca: *evreii orașului să depună imediat la Banca Națională aurul, valutele, acțiunile, diamantele, brilantele, pietrele prețioase și să se prezinte în aceeași zi cu bagajul lor de mână la Burdujeni*. Lagărul de concentrare din Suceava unde se aflau deja închiși 120 de evrei, fusese imediat desființat, în perspectiva noilor măsuri” (Manea 2016, 90).

Manea avea doar cinci ani când împreună cu familia sa și alți evrei din Bucovina a fost deportat în Transnistria rămasă sub administrație românească. Acele momente sunt prezentate astfel: „Tunetul din octombrie 1941. Tunetul și fulgerul despicaseră, dintr-o dată, podeaua scenei. Expulsarea, convoiul exilaților, trenul, pustiul beznei. Hăul în care fuseserăm aruncați nu era leagăn de prunc. În urmă, doar strigătul disperat al Zânei Bune care nu vroise să-mi dea drumul din brațe și se ruga patrile înarmate s-o lase să plece cu noi, în neant, ea, creștina, Sfânta Maria, împreună cu păcătoșii de care nu se putea desparti. Debarcarea nocturnă, împușcăturile, țipetele, jaful, baionetele, morți, râiul, podul, frigul, foamea, frica, cadavrele: noaptea lungă *Inițierea*. Comedia abia atunci și acolo avea să înceapă. TRANS-NISTRRIA. Dincolo de Nistru. TRANS-TRISTRRIA. *Inițierea* preliminară nașterii. Da, știu cum arătam înaintea nașterii. Și cum arătam după, în aprilie 1945, când apatrizii fuseseră, în sfârșit, *repatriați* în Patria care, iată, nu izbutise să scape de ei.” (Id., 72-73).

Bibliografie

- Bianco, Andrea, 1946. *La lettura dei lager*, în „Deportazione”, nr. 2, Februarie, 1946.
- Bloom, Harold. 1998. *Canonul Occidental*. Traducere de Diana Stanciu. Postfața de Mihaela Anghelescu. București: Univers.
- Boldea, Iulian. 2002. *Canonul în Literatura Română*, în „diacronia.ro”, p. 32-37.
- Bucur, Maria. 2010. *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-century Romania*. Bloomington: Indiana University Press.
- Diaconu, Virgil. 2014. *Arte poetice. Canonul literar*, în „Cafeneaua Literară”, nr. 6, August, p. 15-18.
- Milea, Doinița. 2006. *Memoria literaturii: aderență și regăsirea în canonul literar și cultural francez*, în Ana Guțu (coord.), *La francopolyphonie comme vecteur de la communication/ Francopolifonia ca vector al comunicării*, Chișinău: Ulim.
- Gogea, Simona Maria. 2015. *Canonul literar în România de azi*, în „documents.mx”, Decembrie 01, p. 1-6, disponibil online la <https://documents.mx/documents/canonul-literar-in-romania-de-azi.html>, accesat ultima dată la 15 noiembrie 2017.
- Kant, Immanuel. 2005. *Critica Rațiunii Pure*. Traducere de Nicolae Bagdasar, Elena Moisuc. București: Editura IRI.
- LaCapra, Dominick. 2004. *History in transit: Experience, Identity, Critical Theory*. Ithaca: Cornell University Press.
- Lupu, Nicolae. 1919. *Rumensia and the War*. Boston: Richard G. Badger.
- Manea, Norman. 2016. *Întoarcereă huliganului*. Iași: Polirom.
- Manolescu, Nicolae. 2013. *Despre canonul literar*, în „România Literară”, nr. 24, p. 1-2.
- Martin, Mircea. 2009. *Canonul și valorile. Plenuri*. București: Facultatea de Litere, Universitatea din București, p. 1-6, disponibil online la http://www.anpro.ro/html/date/s10_2009_comunicari.pdf, accesat ultima dată la 15 noiembrie 2017.
- Nandriș-Cudla, Anița. 1991. *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*. Postfața de Gheorghe Nandriș. București: Humanitas.
- Nandriș-Cudla, Anița. 2010. *20 de ani în Siberia. Amintiri din viață*. Prefața de Gheorghe Nandriș. Postfața de Gheorghe Nandriș și de Monica Lovinescu. București: Humanitas.
- Petraș, Irina. 2008. *Literatură română contemporană: o panoramă*. București: Ideea Europeană.
- Wiesel, Elie. 2005. *Noaptea*. Traducere de Diana Crupenschi. București: Univers.